

УДК 783 (477. 043.3)

*Лілія Володимирівна Терещенко-Кайдан,
кандидат мистецтвознавства, доцент, професор кафедри естрадного
виконавства та теорії, історії культури, докторант
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*

**ГРЕЦЬКА ЦЕРКОВНО-СПІВАЦЬКА РУКОПИСНА СПАДЩИНА
ЯК ВИДАТНИЙ ЧИННИК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
(на матеріалах Інституту Рукопису НБУВ НАН України)**

У статті йдеться про розвиток грецького церковного співу на українських землях. Розглядаються відмінності грецького співу, що присутні в Україні у вигляді наспівів та варіантів грецького оригінального співу.

Ключові слова: Україна–Греція, церковний спів, грецький наспів, грецький оригінальний спів.

*Лілія Владимировна Терещенко-Кайдан,
кандидат искусствоведения, доцент, профессор кафедры эстрадного
исполнительства и теории, истории культуры, докторант
Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств*

**ГРЕЧЕСКОЕ ЦЕРКОВНО-ПЕВЧЕСКОЕ РУКОПИСНОЕ НАСЛЕДИЕ
КАК ВЫДАЮЩИЙСЯ ФАКТОР УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ
(на матеріалах Інституту Рукописей НБУВ НАН України)**

В статье речь идет о развитии греческого церковного пения на украинских землях. Рассматриваются различия греческого пения, которые присутствуют в Украине в виде напевов и вариантов греческого оригинального пения.

Ключевые слова: Украина–Греция, церковное пение, греческий напев, греческое оригинальное пение.

*Lily Volodymyrivna Tereshchenko-Kaidan,
Ph.D., Associate Professor, Professor of vaudeville performers and theory, cultural history,
doctor at the National Academy of Culture and Arts*

**THE GREEK CHURCH HANDWRITTEN HERITAGE
AS OUTSTANDING FACTOR OF UKRAINIAN CULTURE
(based on the material of IR NBUV NAS of Ukraine)**

The paper refers to the development of the Greek church singing in Ukrainian lands. We consider the differences between the Greek singing operating in Ukraine in the form of chants and Greek versions of original songs.

Key words: Ukraine–Greece, chant, Greek chant, the Greek original song.

Звертаючись до питань українсько-грецьких зв'язків та й не лише українсько-грецьких, а й міжнародних зв'язків взагалі, ми першим чином апелюємо до історичної спадщини, в даний момент це XVII – XVIII століття, основний виразник цих відносин. Найкращою калькою цієї спадщини є рукописи. Завдяки наявності рукописного фонду, що є найяскравішим свідком нагальної проблеми, можна відновити й відродити розвиток подій, традиції, а якщо говорити про церковний спів, – репертуарне наповнення певного періоду. Тому дане дослідження є актуальним і науково доцільним, адже знання власних традицій та взаємовідносин з країною, що є засновником майже половини надбань української культури, призводить до відродження та збереження власної культурної спадщини.

Мета даного дослідження – сприяння відродженню та збереженню рукописного фонду двох країн. Об'єктом роботи є рукописний фонд України та Греції. Предметом дослідження виступає церковно-співацька спадщина грецького нотного репертуару, що міститься в Україні,

Греція в Україні залишила солідну спадщину. Внаслідок щільного проживання греків в Україні, завдяки розвитку «міст-полісів» (термін мій. – Л. Т.-К.), таких як Ніжин, Одеса, Маріуполь тощо, грецька культура розвивалася, з'єднувалася з українською й у такому, синкретичному стані відбилася у рукописному надбанні.

У даній роботі ми звертаємося до рукописного фонду Інституту рукопису НБУВ НАН України, одного з найпотужніших українських сховищ грецької історико-культурної спадщини.

Одним з найяскравіших дослідників грецького рукописного надбання в Україні є Є. Чернухін. Видатний український вчений зібрав, описав та дослідив грецький рукописний фонд м. Києва зокрема та України в цілому. В своїх працях «Грецька рукописна спадщина в Києві» [2] та «Грецьке ныжинське братство: всторвографыя та джерела» [1] дослідник розкрив загальну картину наявних в Україні кодексів. Завданням подальших досліджень у цьому напрямку є обробка рукописної спадщини української та грецької культур у вузьких напрямках проблеми. Сьогодні ми звертаємось до церковно-співацького грецького репертуару, що міститься у грецьких рукописах названого вище інституту.

Відразу наголошуємо на тому, що ми маємо досліджувати оригінальний грецький спів, що виконувався в грецьких церквах в Україні. Чому на цьому акцентується увага? Тому що в українських нотних рукописах часто можна зустрітися з термінами типу грецький наспів, грецький напіл, грецький розспів тощо. Як правило такі назви зустрічаються у нотолінійних ірмолоях XVI–XVIII століть, що є виразниками або слов'яно-балканських традицій XVI–XVIII століть, у вигляді «українського грецького» наспіву, або традицій спрощених наспівів, що сформувалися у XVIII столітті на території Російської імперії і зберігаються під назвою «російський грецький наспів». Ці дві церковно-співацькі традиції грецьких наспівів в Україні з оригінальним грецьким співом спільним мають «натяк на Грецію», в українському грецькому наспіві – грецьку мову у словесному тексті піснеспівів та стилізацію, запозичення інтонацій грецького церковного співу. У рукописах такі співи фіксуються київською квадратною нотою і, на нашу думку, ніколи не належали до репертуару грецької православної церкви ні в Україні, ні тим більше у Греції.

Повстає питання: де ж шукати зразки оригінального грецького співу? Відповідь потрібно шукати в нотних рукописах, що належали до грецьких церков. А таких було немало в Україні. Справа в тому, що коли на території якоїсь держави, в даному випадку України, формується якась мешина, громада, діаспора, перше, що з'являється, – це школа й церква. Саме навколо цих двох громадських установ ґрунтується етнічна община.

На території м. Києва, крім загальновідомої славетної Софії Київської, діяли побудована на Подолі у 1685 році ніжинським греком Миколою Тернавіотом дерев'яна церква Св. Покрови, на місті котрої у 1772 році була побудована кам'яна споруда, що існує і донині. У 1738 році у Києві на подвір'ї грецького купця Астаматіо Стаматі (Астаматія Миколаєва) була заснована грецька церква Св. Катерини, яка у 1777 році, на прохання архієпископа Синайського Никифора, що служив у Києві, набула статусу монастиря, під покровительством монастиря Св. Вел. Муч. Катерини, що на Синаї. З цим монастирем пов'язані долі знаменитих ікон та рукописів. Серед них ікона VI століття. «Св. Сергій та Св. Вакх» (музей Ханенко), ікона «Гори Синайські» (Художній музей). Відомі ще дві чудотворні ікони з грецького київського монастиря – ікона Св. Миколи та Тихвінської Божої Матері.

Зрозуміло, що греки в церкві, яку вони відвідують, хочуть чути улюблений з дитинства грецький спів, хочуть бути присутніми при грецькому богослужінні та чути рідну (грецьку) мову. От і виходить, що греки, які приїздили до України, разом із своєю культурою й мовою привозили й церковно-співацький репертуар.

Отже, основними критеріями, що має користуватися науковець при пошуку зразків грецького оригінального співу в рукописах українських зібрань є: належність рукопису до грецької церкви або до особи, що має грецьке коріння чи належить до грецької громади, грецьку назву й структуру рукопису, грецьку (візантійську) нотацію, грецьку мову, саму музичну структуру нотних текстів конкретних зразків.

Така градація потребує певних роз'яснень. Про належність до грецької церкви репертуару, що досліджується, в цій роботі йшлося вище. Про осіб грецького походження, які привозили рукописи-носії грецьких співів до України, можна сказати наступне. Цими особами могли бути представники церковного кліру, священники, диякони, протопсалти, деместики й просто служителі церкви, які любили спів, знали нотацію й фіксували піснеспіви у рукописні книги. Іншими представниками, через котрих грецькі церковно-співацькі рукописи потрапляли до України, були купці. Відомо, що Греція мала потужні торгові стосунки з Україною. От і привозили купці до України книги, в котрих містився церковно-співацький репертуар і які могли бути товаром грецьких купців, що завозився до України з метою задоволення потреб грецької церкви й парафіян – греків, а також власністю, особистою книгою купця.

При розподілі шляхів потрапляння грецьких рукописів до України необхідно враховувати ще й той факт, що греки ділилися на осілих та приїжджих. Між ними зазвичай точилися суперечки. Осілі греки не сприймали приїжджих, вважаючи, що ті постійно втручалися у їх устаткований побут. Приїжджі в свою чергу привозили з історичної батьківщини певні новації, чим порушували сформований та плеканий спокій осілих греків. З рукописною спадщиною простежується така сама ситуація. Окрім описаних рукописів, що завозилися в Україну приїжджими греками, виділяються рукописи, що створювалися вже в Україні. Ці рукописи також діляться на кодекси, написані греками, що були переписані з

грецьких оригінальних джерел знов-таки греками, і ті, що були переписані з оригінальних грецьких джерел слов'янами (в даному випадку українцями). Всі ці книги мають відмінності і потребують окремих досліджень.

Щодо грецької (візантійської) нотації, присутньої в грецьких нотних джерелах, відомо, що саме завдяки наявності власної нотної системи грекам, незважаючи на всілякі історичні колізії, вдалося зберегти власний спів відповідно до традиції. І сьогодні в Греції співають за сучасною грецькою нотацією. Є майстри-протопсалти, які знаються на візантійській нотній системі, пильнують власні традиції й передають наступникам. Тому є велика імовірність, що за невами грецької (візантійської) нотації приховується оригінальний грецький церковний спів. Однак не слід забувати що є й велика вірогідність місцевих впливів через переписи осілих греків та слов'ян.

Здавалося б все зрозуміло: є нотація, є й оригінальний грецький спів. Але не треба забувати, що, потрапляючи на український ґрунт, грецький спів вбирав в себе місцеві впливи. Яскравим представником такого співу є «український грецький наспів». Тільки цей наспів був запозичений у Греків для потреб архієрейських служб місцевої української церкви, а ми говоримо про той спів, що виконувався у грецькій церковно-співацькій практиці в Україні.

Справа в тому, що грецькі церкви в Україні відвідували не лише греки, а й українці, і у церковних хорах співали не тільки греки, а й українці, що любили грецький спів, знали на грецькій нотації та вивчали грецьку мову. Саме ці українські співаки й могли додавати до грецьких співів українські традиції. Тому при пошуку зразків грецького церковного співу необхідно дивитися, де й ким написаний рукопис, чи він завезений з Греції чи створювався в Україні, чи його писав грек, чи український співак або регент.

Яскравими представниками таких розбіжностей в репертуарних традиціях є українські нотолінійні ірмолої, в яких простежуються такі відмінності: рукописи, що створювалися в Україні, та кодекси, що упорядковувалися українськими співаками в Росії. І ті, й інші – українські нотолінійні ірмолої, а репертуар споріднений, але різний. Така сама ситуація й з грецькими рукописами.

При дослідженні рукописів, що зберігаються у Інституті рукопису НБУВ НАН України, за даними Є. Чернухіна [2] виділяються сім основних жанрів-напрямів музичних (нотних) кодексів: 1) Анфологійон (Анфологій, Трефологійон, Трефолой, Цвітеслов, Цвітна Мінея, Святкова мінея) – містяться вибрані з місячних міней співи свят Господніх, Богородичних та святих, ф. 72: 42. ф. 302: 140 л., 141 л.; 2) Ірмологійон (ирмолог, ирмологій, ирмолой, ермолой) – збірники канонів рухомих і нерухомих свят, ф. 310: 86, 88; 3) Кекрагаріон (ф. 301: 200); 4) Октоїх (осьмогласник) – книга, що містить рухомі частини богослужінь, розташовані за системою осьмогласся по стовпах, ф. 301: 78 л., 79 л., 81 л.; 5) Стихирар – збірка, що містить стихирини на всяку потребу, ф. 301: 114 л., 142 л.; ф. 310: 87; 6) Попадики (ф. 72: 18); 7) збірники піснеспівів (ф. V: 3637, 3737; ф. 72: 13; ф. 301: 199 л.; ф. 310: 86).

Отже, при пошуку оригінального грецького церковно-співацького репертуару край необхідно досліджувати самі зразки піснеспівів. Маючи описи Є. Чернухіна та знаючи способи дослідження рукописної спадщини Греції в Україні, нам залишається тільки зануритися в музичну тканину репертуару, що міститься в фондах київського Інституту рукопису НБУВ НАН України й відродити наявні зразки грецької церковно-співацької практики.

Література

1. *Чернухін Є.* Грецьке ныжинське братство: всторвографыя та джерела / Євгеній Костянтинівич Чернухін. – К., 1998. – 97 с.
2. *Чернухін Є.* Грецька рукописна спадщина в Києві / Євгеній Чернухін. – К., 2004. – 310 с.

УДК 008

Сергій Денисович Устинов,
кандидат технічних наук, завідувач кафедри художніх виробів
з дерева і металу Київського державного інституту
декоративно-прикладного мистецтва імені М. Бойчука

ФУНКЦІОНАЛЬНА РОЛЬ ЮВЕЛІРНИХ ПРИКРАС У РОЗВИТКУ ФРЕЙМУ «ТІЛЕСНІСТЬ»

У статті розглядається функціональна роль ювелірних прикрас у розвитку фрейму «тілесність». Особлива увага приділяється апотропеїчній, естетичній, терапевтичній та комунікативній функціям прикрас, які допомагають людині перетворити своє біологічне тіло в тіло культурне й визначають фреймову організацію діяльності людини.

Ключові слова: ювелірні прикраси, тілесність, фрейм, людське тіло.

Sergey Denisovich Ustinov,
кандидат технических наук, заведующий кафедрой художественных
изделий из дерева и металла Киевского государственного института
декоративно-прикладного искусства имени М. Бойчука

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ РОЛЬ ЮВЕЛИРНЫХ УКРАШЕНИЙ В РАЗВИТИИ ФРЕЙМА «ТЕЛЕСНОСТЬ»

В статье рассматривается функциональная роль ювелирных украшений в развитии фрейма «телесность». Особое внимание уделяется эстетической, апотропеической, терапевтической и коммуникативной функциям украшений, которые помогают человеку превратить свое биологическое тело в тело культурное и определяют фреймовую организацию деятельности человека.

Ключевые слова: ювелирные украшения, телесность, фрейм, тело человека.

Sergey Denisovich Ustinov,
Ph.D. in Engineering, head of the Chair of art products from wood and metal
the Kyiv State Institute of Applied Arts and Design named after Mychailo Boichuk

THE FUNCTIONAL ROLE OF JEWELLERY IN THE DEVELOPMENT FRAME «PHYSICALITY»

The article discusses the functional role of jewellery in the development frame «physicality». Special attention is given to apotropeitic, aesthetic, therapeutic and communicative functions decorations that help a person to turn his body into a biological body cultural and define a frame-based organization of human activities.

Key words: jewelry, physicality, the frame, the human body.